

Alexandru Mareş

O PRECIZARE PRIVIND TRADUCEREA
PÂNII PRUNCILOR

Despre catehismul catolic intitulat *Pânea pruncilor*, apărut la Bălgrad în 1702, ştim, potrivit foii de titlu, că „s-au întorsu în limba românească de Duma Ianăşu de la Borbanţi (= Bărabanţ, jud. Alba; n.n. Al. Mareş¹)”. După Ion Gheţie, care a examinat limba textului pe baza materialului selectat de Şt. Paşca, unele dintre particularităţile lingvistice ($u > v$ în *vove*, *vachişa*, condiţionale construite cu *a vrea* şi numeroase maghiarisme) se întâlnesc în texte bănăţene scrise cu litere latine şi ortografie maghiară¹. Această constatare l-a determinat pe autor să susţină că Ianăş Duma, „nu a tradus textul, ci numai a revăzut o versiune bănăţeană a catehismului catolic”². Recent, pe linia celor observate de Ion Gheţie, s-a situat Emanuela Timotin, care, la capătul unei examinări minuţioase a lexicului din această tipăritură, a constatat o relaţie evidentă între catehismul bălgrădean şi textele bănăţene premergătoare, pusă în lumină de cuvinte precum *nămesti* „a (se) pune, a (se) aşeza”, *păcură* „iad”, *prindere* „concepere”, *răie* „răutate”, *roditură* „geneză”, *temătură* „teamă, spaimă” etc.³

Lista bănăţenismelor, după cum ne-am încredinţat, este susceptibilă de unele completări, cărora le dăm curs în continuare:

cămucă s.f. „stofă de mătase”: „şi cu veşminte roşii de *cămucă* l-au îmbrăcat în neşte haine crăieşti” (17^v/15–17). Potrivit DA, s.v. *camhă*, cuvântul a fost înregistrat numai în *Anonymus Caransebesiensis*.

fericăciune s.f. „fericire, beatitudine”: „Că acesta iaste cuvântul depreună a tuturor căzuţilor afară din *fericăciunie*” (37^v/1–3; cf. 43^v/6, 46^v/12). Înregistrat în câteva tipărituri bălgrădene din secolul al XVII-lea (*Noul Testament*, *Psaltirea*, *Sicriul de aur*, *Cărare pre scurt*), cuvântul apare bine reprezentat în textele bănăţene-hunedorene (*Catehismul* lui Gheorghe Buitul, *Cartea de cântece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva, *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi, originar din Lugoj, *Anonymus Caransebesiensis*, *Psalterium hungaricum*, *Psaltirea* şi *Cartea de cântece* copiate de Ioan Viski), precum şi în texte de alte provenienţe care reproduc

¹ *Pânea pruncilor sau Învăţătura credinţii creştineşti strânsă în mică şumă*, Ediţie îngrijită de Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 1. Aici (1^f/8–9) şi în continuare citatele sunt reproduse din exemplarul fotocopiât al ediţiei bălgrădene; vezi BAR, CRV I 133.

² *Evoluţia normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 451.

³ *Consideraţii despre lexicul tipăriturii Pânea pruncilor şi neîmplinirile unei ediţii*, în LR, LXI, 2012, nr. 2, p. 229–232.

LR, LXV, nr. 3, p. 421–424, Bucureşti, 2016

traduceri bănăţene (*Fragmentul Todorescu, Cântec de Crăciun* – varianta publicată de M. Gaster – şi *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncaşprie, jud. Bihor)⁴.

imală s.f. „murdărie”: „că naşterea ei fără niceo durere au fost şi fără niceo *imală*, ci curată” (16^v/3–5). Cu acest sens cuvântul a fost înregistrat de G. Weigand în Banat⁵. În epoca veche, *imală* a fost atestat în *Anonymus Caransebesiensis* cu sensul „lutum” şi în *Psalterium hungaricum* cu sensul „noroi, tină”⁶; ambele sensuri le deţine cuvântul şi în graiurile bănăţene actuale⁷.

povestui vb. „a propovădui, a predica”: „au zgândărit inimile apostolilor şi limbile ca pentru să *povestuiască* ei tainele lui Dumnezeu” (27^t/10–13; cf. 29^t/3). Cuvântul este caracteristic textelor bănăţene. În secolul al XVI-lea a fost înregistrat în *Tâlcul evangheliilor*, întemeiat pe o traducere localizată în Banat-Hunedoara, şi în *Palia* de la Orăştie⁸, iar în secolul următor în *Predica* lui Francisc Lovas, ungar care învăţase româneşte în Banat⁹, în *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi şi în *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncaşprie. *Povestui* a fost atestat şi în *Noul Testament* de la Bălgrad¹⁰.

priiatnic s.m. „prieten; semen”: „Că ce ținem a iubi *priiatnicii* noştri?” (64^t/13–14; cf. 63^v/9–10, 64^v/9, 75^t/9 etc.). Exceptând o atestare izolată provenind dintr-un text sud-vest ardelenesc (*Noul Testament* de la Bălgrad), *priiatnic* (*prietnic*) a fost înregistrat în epoca veche în texte aparţinând la două arii dialectale distincte: Banat-Hunedoara¹¹ (*Tetraevanghelul* slavo-român de la Sibiu, *Tâlcul evangheliilor*, *Molitvenicul rumânesc*, *Apostolul coresian*, *Palia* de la Orăştie, versiunile *Florii darurilor* din 1592–1604, 1620, 1682 şi 1693, *Catehismul* tradus de Gheorghe Buitul, *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi, *Anonymus Caransebesiensis*, *Psalterium hungaricum*, *Psaltirea* copiată de Ioan Viski, *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncaşprie) şi Ţara Românească (*Paraclisul* de la Govora, *Varlaam şi Ioasaf* – traducerea lui Udrişte Năsturel –, *Învăţăturile lui Neagoie Basarab*, scrisoarea din cca 1650 a marelui clucer Cornăţeanul Socol, *Povestea de*

⁴ M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig, Bucureşti, 1891, p. 136; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987 (se va cita în continuare DLRLV), p. 129; Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Clusium, 2001, p. 305; Daniele Pantaleoni, *Texte româneşti vechi cu alfabet latin: Psalterium hungaricum în traducere românească din secolul al XVII-lea*, Timişoara, 2008, p. 119.

⁵ Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache”, III (1896), Leipzig, p. 317.

⁶ Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 120.

⁷ DA, s.v. *ima*; Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 187.

⁸ Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 524.

⁹ Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, *À propos de la desinnance -u de la 3^e personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif. Nouvelles contributions*, în „Revue roumaine de linguistique”, XI, 1966, nr. 2, p. 188–189.

¹⁰ DLRLV, p. 235; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 314.

¹¹ Includem în rândul textelor aparţinând acestei zone şi pe cele scrise ori tipărite în alte zone geografice, care însă reproduc originale bănăţene-hunedorene.

jale asupra uciderii postelnicului Constantin Cantacuzino, traducerea lui Radu Greceanu¹²; cf. adj. *priiatnică* într-o scrisoare a doamnei Elina, soția lui Matei Basarab și, totodată, sora lui Udriște Năsturel¹³).

tuldui vb. „a adăuga, a întregi”: „Când *au tulduit* aceasta beseareca sfântă?” (57^v/10–11). Cuvântul nu a fost înregistrat în alte texte românești vechi. În schimb *toldui* (*tuldui*) a fost atestat în secolul trecut în Banat-Hunedoara cu sensuri care evidențiază ideile de adăugire și asociere: „a adăuga o pereche de boi sau cai la o căruță sau plug”, „a (se) asocia”, „a se căsători” etc.¹⁴

vig „sfârșit, capăt” în loc. vb. *a duce în vig* „a duce la capăt un lucru, o activitate, a termina, a isprăvi”: „Iaste scris de ai făgăduit ceva lui Dumnezeu nu amâna, ce *du în vig*” (72^f/16–18; cf. 31^v/6–7). Aceeași locuțiune verbală a fost înregistrată în *Catehismul* tradus de Ștefan Fogarasi („ă dutse en vig”); cf. *a duce la vig*, cu același sens, în *Psalterium hungaricum* și în *Psaltirea* lui Ioan Viski („la vig bun ducse”)¹⁵.

zăuita vb. „a uita”: „Î: Pentru ce s-au înnoit? R.: Că în vremea robiei și a bozilor *s-au fost zăuitatu-să*” (73^f/2–4). Cuvântul este un bânățenism care a fost înregistrat și în Hunedoara, sudul Bihorului și nord-vestul Olteniei¹⁶. În trecut, *zăuita* a fost întâlnit în texte provenind din Banat-Hunedoara (*Cântec de Crăciun* – versiunea publicată de M. Gaster –, *Anonymus Caransebesiensis*, *Psalterium hungaricum* și *Psaltirea* lui Ioan Viski) și sud-vestul Transilvaniei (*Sicriul de aur*)¹⁷.

În afara acestor cuvinte, în textul *Pânii pruncilor* ne-a mai atras atenția o particularitate fonetică: *t > k* în *oschiia* (96^f/18); cf. *oștii* (102^v/12). Palatalizarea dentalei *t* (+ *e*, *i*) în stadiul *k* a fost notată de dialectologi într-o arie care cuprinde centrul și estul Banatului¹⁸. Cu totul izolat fonetismul a mai fost notat în sudul Bihorului¹⁹, Bucovina și nordul Dobrogei²⁰.

¹² Ovide Densusianu, *op. cit.*, Tome II, p. 525; N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakoczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 259; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*. Ediția a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 63; Pandele Olteanu, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*. Studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere și glosar în context comparat, Timișoara, 1992, p. 476; DLRLV, p. 238–239; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 315; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 103–104; N. A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003, p. 64, 82, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 37.

¹³ Vezi facsimilul scrisorii la Veronica Vasilescu și dr. Aneta Boiangiu, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, București, 1982, planșa 25: scrisoare din 10 februarie 1649.

¹⁴ L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente in Rumänischen*, Budapest, 1966, p. 797.

¹⁵ *Ibidem*, p. 853; DLRLV, p. 313–314; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 114.

¹⁶ *Micul atlas lingvistic român*. Partea II (ALRM II), Serie Nouă, vol. III, 1967, h. 1243; Eugen Beltechi, *Trei arii bânățene: do(-), pro-, ză-*, în „Cercetări de lingvistică”, XX, 1975, nr. 2, p. 186.

¹⁷ DLRLV, p. 326; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 320; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 127.

¹⁸ I.A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei* (extras din „Grai și suflet”, revista Institutului de filologie și folclor), București, 1924, p. 16 și harta 5 de la p. 17; *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 250.

¹⁹ *Micul atlas lingvistic român*. Partea I (ALRM I), vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942, h. 219 (punctul 315) și harta 275 (punctul 315).

²⁰ *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. I, 1956, harta 128 (punctele 386 și, respectiv, 682).

Faptele consemnate de noi se alătură cuvintelor menţionate de Emanuela Timotin şi împreună cu particularităţile lingvistice semnalate de Ion Gheţie delimitează suficient de bine Banatul drept principala zonă geografică cu care traducerea *Pânii pruncilor* prezintă o legătură indiscutabilă. Câteva informaţii pe care le datorăm lui Paul Binder vin să clarifice natura acestei legături, nu însă în spiritul opiniei lui Ion Gheţie, potrivit căreia Ianăş Duma ar fi revizuit o traducerea bănăţeană.

Cu prilejul intrării Banatului Severinului în stăpânirea turcilor (1658), majoritatea nobililor şi orăşenilor bănăţeni s-au refugiat în Transilvania. Printre refugiaţii bănăţeni stabiliţi în Bărbănt s-a numărat şi Ianăş Duma, menţionat într-o conscripţie din 1697 a comitatului Alba în rândul nobililor „porţionali”, adică a acelor care posedau moşii şi în alte localităţi. Doi ani mai târziu, acelaşi personaj este amintit în calitate de nemeş. Să mai menţionăm faptul că o rudă a sa, Gaspar Duma, îndeplinise în 1622 funcţia de jude al nobililor din comitatul Caransebeş²¹. După unirea românilor ardeleni cu biserica Romei (1698), comunitatea bănăţeană calvină din Bărbănt a îmbrăţişat confesiunea romano-catolică²².

În concluzie, informaţiile furnizate de Paul Binder confirmă calitatea de traducător al *Pânii pruncilor* susţinută de Ianăş Duma.

UNE PRÉCISION CONCERNANT LA TRADUCTION SUR
LE PAIN DES ENFANTS

(Résumé)

L'auteur attire l'attention sur une information fournie par Paul Binder, selon laquelle Ianăş Duma était originaire du Banat. C'est de cette manière que s'explique la présence des particularités linguistiques spécifiques du Banat dans la traduction du *Pain des enfants* appartenant à Ianăş Duma, un habitant du Bărbănt, dans le district d'Alba.

Cuvinte-cheie: Ianăş Duma, *Pânea pruncilor*, bănăţeni stabiliţi în Bărbănt.

Mots-clés: Ianăş, Duma, *Le pain des enfants*, habitants du Banat établis à Bărbănt.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13*

²¹ Paul Binder, *Contribuţii la studierea factorilor interni în problema dezvoltării scrisului în limba română (secolele XVI–XVII) (Momente din istoria culturală a satului Bărbănt)*, în „Apulum”, XX, Alba Iulia, 1982, p. 177 şi 180; cf. Ana Dumitran care, necunoscând studiul lui Paul Binder, semnalează refugierea în satul Bărbănt a românilor calvini din Banat, dar fără a-l aminti pe Ianăş Duma (*Religia ortodoxă – Religie reformată. Ipoteze ale identităţii profesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI–XVII*. Cu o prefaţă de Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române, Cluj-Napoca, 2004, p. 309). Pornind de la această informaţie, Ovidiu Ghitta susţine „posibila sorgine bănăţeană a lui Duma Ianăş” (vezi *Pânea pruncilor – context istoric, discurs şi mize*, în ediţia *Pânea pruncilor* întocmită de Florina Ilis, p. XXXIII).

²² Paul Binder, *op. cit.*, p. 180.